

Ton den Boon

‘Er is maar één
werkelijk woord’

W.F. Hermans
als taalmaker

Uitgeverij De Weideblik, 2021

© Copyright 2021 Ton den Boon, Varik
Boekverzorging Huug Schipper, Studio Tint, Den Haag
Druk- en brocheerwerk Wilco, Amersfoort

ISBN 978 90 77767 94 8

ISBN 978 90 77767 88 7 (Ebook)

NUR 610

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veele-
voudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar
gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this book may be reproduced, stored in a data-
base or retrieval system, or published, in any form or in any way, without prior
written permission from the publisher.

www.weideblik.com

Inleiding

Welke woorden en uitdrukkingen heeft Willem Frederik Hermans (1921-1995) aan onze woordenschat nagelaten? Op die vraag zullen veel mensen het antwoord schuldig blijven, wat merkwaardig is voor zo'n belangrijke en productieve schrijver. En als iemand al een antwoord weet, zal dat mogelijk luiden: *hoernalist* en *hoernalistiek*. Die woorden voor een slechte journalist, die klakkeloos oplepelt wat anderen hebben gezegd, respectievelijk voor ondermaatse journalistiek, maakten hun (schriftelijke) debuut inderdaad in Hermans' verzameling essays (of schimp-schriften) *Mandarijnen op zwavelzuur* (1955). In het stuk 'De pruiken en de stemmen' schrijft hij:

Nooit is de Nederlandse hoernalistiek zo beneden het peil van de prostitutie gedaald: krant, radio en t.v. zijn een herhalingscursus voor de leerstof van de lagere school.

Iets verderop, in 'De studeerkameremigranten', schrijft Hermans:

De Nederlandse literatuur bestaat alleen uit onvoltooide schrijverschappen.

Dat licht hij als volgt toe:

De Nederlandse auteur strijkt voortijdig de vlag, of hij hijst het vuile zweethemd van de routinewerkjes op zijn wrakke vlot. Hij wordt:

**commissielid
reclameschrijver (= copy-writer)
hoernalist
bloemlezer
lectuurmaker
zichzelfnaäper
vertaler**

**jurylid-prijenuitdeler
enz.**

Hij wordt, in één woord, een mandarijn.

Deze passages zijn weliswaar de oudste schriftelijke vindplaatsen van *hoernalist* (een samensmelting van *hoer* en *journalist*) en *hoernalistiek*, maar waarschijnlijk bestonden deze woorden al in de spreektaal. Hermans zelf althans noteert in een aantekening:

Hoernalistiek.

Eerlijk is eerlijk ... dit woord heb ik voor het eerst vernomen van Klaas Peereboom, chef-staf Redactie Het Parool.

Als *hoernalistiek* (en misschien ook *hoernalist*) strikt genomen geen vondsten van Hermans zelf zijn, wat is dan de invloed van Hermans geweest op onze woordenschat? Welke woorden of uitdrukkingen heeft hij ons nagelaten?

Hermans' invloed op de taal is best groot, zoals in hoofdstuk 3 van dit boekje zal blijken, maar hij heeft niet alleen het Nederlands idioom verrijkt, hij heeft ook veel op taal gereflecteerd. En ook dat maakt hem voor een taalbeschouwer een interessante schrijver.

Hermans is namelijk zo'n auteur die naast verhalen en romans veel kritisch en beschouwend proza heeft geschreven. Daarin besteedt hij veel aandacht aan taal: aan de taal van alledag, aan de taal van collega-schrijvers, aan een enkel woord en zelfs aan de beschrijving van de woordenschat door woordenboekmakers. Nu eens vit hij op schoolmeesterachtige wijze op iemands woorden, dan weer schrijft hij over een apart woord of over het gebruik van bepaalde woorden binnen de taalgemeenschap. Het is vrijwel altijd interessant om te lezen, al was het maar omdat Hermans' kritiek op andermans taalgebruik juist iets zegt over zijn eigen opvattingen over de kwaliteit van de woordenschat en de communicatie.

Hermans is een schrijver die er blijk van geeft eraan te hechten aspecten van de werkelijkheid duidelijk in kaart te brengen door ze scherp af te bakenen. Opvallend vaak nemen zijn beschrijvingen en omschrijvingen dan ook de vorm aan van een definitie. Let maar eens op hoe vaak je in zijn werk de vraag ‘Wat is (een) ...?’ aantreft, die hij vervolgens onmiddellijk zelf beantwoordt in de vorm van ‘Een ... is ...’. Het bekendste voorbeeld hiervan is ongetwijfeld de passage:

‘Wat is een held? Iemand die straffeloos onvoorzichtig geweest is.’

Uitspraken van dit type kenmerken zich door de stelligheid waarmee Hermans ze doet. Hij formuleert zijn omschrijvingen of definities zo, dat ze boven elke twijfel verheven lijken te zijn – alsof het universele waarheden zijn. Van dit type uitspraken zijn er nogal wat te vinden in zijn werk. Waar komen die vandaan? Uit Hermans’ pen, maar waarop kan zo’n moralistische uitspraak zijn geïnspireerd?

In *Een wonderkind of een total loss* is wellicht het antwoord op die vraag te vinden. In een passage over zijn schrijverschap (‘Ik schrijf, zoals een ander in zichzelf praat.’) verwijst de ik-figuur naar een fictieve leermeester (‘een goede leermeester, dus heb ik hem nooit gehad’), die hem zogenaamd voorleest uit het *Hand-orakel* van de 17de-eeuwse Spaanse illusieloze moralist – of moeten we zeggen: amorele cynicus? – Baltasar Gracián (1601-1658), wiens uitspraken volgens de encyclopedie vooral gaan over de zelfhandhaving van het individu in een immorele of amorele en vergankelijke wereld.

‘Wat is een superieure geest? (...) Superieure geest is hij die, zonder te liegen, niet de hele waarheid vertelt.’

Hermans zelf heeft het elders trouwens ook over ‘superieure geesten’, zoals in *Drie Melodrama’s*:

**Een of tweemaal in de vijfhonderd jaar staat er een
superieure geest op die de waarheid aanwijst maar de
anderen, te dom, kunnen hem niet navolgen, niet
begrijpen, niet volgen.**

Zou het kunnen – of is deze veronderstelling te vergezocht – dat Hermans de ‘wat is...?’-vragen gebruikt om zijn schatplichtigheid aan zijn morele kompas (?) Gracián te benadrukken?

Niet altijd laat Hermans zo’n ‘definitie’ voorafgaan door ‘Wat is ...?’ Maar dat neemt niet weg dat ook andere omschrijvingen doorgaans met veel aplomb, als alom bekende en (daardoor) schijnbaar onweerlegbare beweringen worden geformuleerd:

**‘Het Nederlandse volk (...), dat is een volk van grutters,
blikken dominees en duitendieven.’**

Natuurlijk weet de lezer best dat zo’n ‘definitie’ geen objectieve omschrijving, maar een mening is, maar door de apodictische wijze van formuleren wekt Hermans vaak toch de indruk een objectieve constatering te poneren, zelfs al werpt die soms een wel heel gekleurd licht op een bekend fenomeen:

**‘Socialisten zijn tobbers met gewetensbezwaren over
het vele geld dat andere mensen verdienen.’**

In dit boekje ga ik op zoek naar zulke uitspraken in het werk van Hermans. Waar gaan ze over? Is er – behalve in de formulering – een patroon in te vinden? Weerspiegelen ze een bepaalde moraal? Op zulke vragen probeer ik het begin van een antwoord te vinden. Daarnaast gaat dit boekje over Hermans als schepper van idioom en als geestelijk vader van gevleugelde woorden – kortom over Hermans als taalmaker.

Soms maken elementen uit de taalwerkelijkheid die een schrijver in zijn romans, verhalen, toneelstukken en essays heeft ge-